

UDK 811.163.42'342.8

Stručni rad

Primljen 10. srpnja 2000.

Prihvaćen za tisak 27. listopada 2000.

Stjepan Vukušić

Eugena Kumičića 8
52000 Pula

KADA PRENOŠENJE, A KAD PRILAGODBA NAGLASKA?

U članku se raspravlja o mjeri i vremenu dviju pojava naglasne novoštokavizacije: prenošenju naglasaka i prilagodbi kao istodužinskoj metatoniji u nepočetnom slogu. Obrazlažu se i drugi oblici ponovoštokavljivanja u okvirima transprozodizacije, tj. prijelaza leksema iz jednoga prozodijskog sustava u drugi.

Novoštokavsko prenošenje naglasaka – u okviru jedne riječi i na prednaglasnicu – kao i prilagodba naglasaka (adaptacija) dva su temeljna načina nadodsječne, prozodijske novoštokavizacije. Te se dvije naglasne pojave razlikuju i po vremenu i po opsegu svojeg djelovanja. Prenošanjem silaznih naglasaka s nepočetnih slogova na prethodni slog nastao je od dvonaglasnoga (˘, ˘), monotonijskoga naglasnog sustava četveronaglasni (˘, ˘, ˘, ˘) politonijski sustav, kakav je danas u svoj novoštokavštini i u hrvatskome standardnom jeziku. Prenošanjem su, dakle, nastali i novi inventar i nova razdioba. Po tim je činjenicama u nastajanju novoštokavskoga naglasnog sustava temeljna pokretačka snaga bila: prenošenje naglasaka silaznoga tona s ishodom dvaju novih, uzlaznih naglasaka (˘, ˘) i novoga mjesta naglasaka na prethodnom slogu. Oprimjerenje može izgledati ovako:

nogà > nòga, glāvà > gláva

nogôm > nògôm, rùkôm > rúkôm

ne nòšim > nè nosim, ne znâm > nè znâm.

Iz primjera se vidi kako se prenošenjem ne mijenja dužina sloga, tj. na prethodno kratkom slogu nastaje kratkouzlazni, na prethodno dugom slogu dugouzlazni naglasak, a prije kratak slog s kojeg se prenosi silazna silina ostaje i dalje kratak, dok prije dug slog i poslije prenošenja siline ostaje zanaglasno dug.

U samome postanku novog sustava nema, dakle, prilagodbe (adaptacije) u užem smislu, tj. istodužinske metatonije, a ne može je ni biti jer se naglasak na taj način nije imao prema čemu prilagoditi. Novi će naglasni uzorci, novoštokavski, prema kojima je moguća prilagodba tek nastati upravo novoštokavskim prenošenjem naglasaka.

Prema tome, prilagodba (adaptacija) kao istodužinska metatonija jest drugotna, naknadna prozodijska pojava, kad je novoštokavski naglasni sustav već izgrađen, kad on već ima svoj novi inventar, novu razdiobu i nove naglasne uzorke. To znači da je prilagodba u užem smislu, tj. zamjena silaznih naglasaka u nepočetnom slogu istodužinskim uzlaznim naglasima samo nadomjesna, dopunska snaga ponovoštokavljivanja, koja, dakle, zahvaća tek dio onih riječi što su u organsku novoštokavštinu i standardni jezik ulazile ili još uvijek ulaze nakon uglavnom dovršene izgradnje novoštokavskoga naglasnog sustava. Prilagodba tako obuhvaća nove posuđenice, novotvorenice i druge riječi koje u organsku novoštokavštinu i hrvatski književni jezik ulaze iz drugih idioma – čakavštine, kajkavštine i staroštokavštine. To su u većini, kad je riječ o hrvatskim idiomima, vlastita imena – toponimi, antroponimi, ekonimi i njihovi etnici i ktetici. Bitno je pri tome da u prilagođivanju djeluje sad cjelina već izgrađena naglasnoga sustava, sve standardne naglasne jedinice ili standardni naglasni tipovi svojom gravitacijskom snagom, pa prilagodba više nije samo istodužinska metatonija (*Premantūra* > *Premantúra*, *Fažāna* > *Fažāna*), nego su prilagodbe veoma raznolike. U tom smislu sad možemo govoriti i o prilagodbi u širem smislu, kao prijelazu riječi iz jedne prozodije u drugu, tj. kao transprozodizaciji. Sad je i samo prenošenje naglasaka tek model prilagodbe jer više nije u službi izgradnje osnovnoga sustava, nego njegove protege na nove lekseme: *magistērij* > *magistērij*, *docēnt* > *dōcent*... A među prilagodbama u takvu širem smislu živa je dakako i prilagodba u užem smislu, tj. istodužinska metatonija u nepočetnom slogu: *magistērij* > *magistērij*, *televīzija* > *televīzija*, *asistēntica* > *asistēntica*... pa i neistodužinska: *Vodnjānac* > *Vodnjānac*, *Medulīnac* > *Medulīnac*...

Različite prilagodbe koje se javljaju pri ulasku leksema iz jedne prozodije u drugu, dakle oblike transprozodizacije pokušat ćemo potpunije usustaviti (Vukušić 1986: 1).

1. Vrst naglaska i njegova mjesta poklapaju se u obje prozodije: *Būršić, Sīnčić, Črñja, Bučković, Pžin, Púla*... To je nulti stupanj prilagodbe.
2. Naglasak se prenosi u skladu s osnovnim novoštokavskim pravilom: *Lagñja > Lâginja, P(e)râcn > Pèrcan, Peruško > Pèruško, Pomèr > Pòmèr, Vodnjânka > Vòdnjânka*...
3. a) Silazni naglasci u nepočetnom slogu zamjenjuju se istodužinskim uzlaznim (metatonija ili prilagodba u užem smislu): *Valtúra > Valtúra, Radólović > Radólović, Vitâsović > Vitâsović, Gajàna > Gajàna, Fažàna > Fažàna, Cokûni > Cokûni*...
b) Silazni se naglasci mijenjaju u neistodužinske uzlazne: *Galižàna > Galižàna, Filipàna > Filipàna, Medulīnac > Medulīnac, Pomèrac > Pomérac*...
4. U jednom se sklonidbenom uzorku mijenjaju mjesto, ton i dužina naglaska: *Šišàn – Šišàna > Šišàn – Šišàna, Ližnjàn – Ližnjàna > Ližnjàn – Ližnjàna*...
5. Naglasak se samo premješta na prethodni slog zadržavajući svoj prijašnji ton: *Macìnić > Mâcinić, Šarìnić > Šârinić*...
6. Naglasak se mijenja izvan svih navedenih pravila, po izrazitoj snazi već postojećeg uzorka: *Medulīn – Medulīna > Mèdulīn – Mèdulīna kao Õgulīn – Õgulīna, Vâraždīn – Vâraždīna*.
7. U rubnim slučajevima naglasak se ne preinačuje iako nije u skladu s općim novoštokavskim propisom: *Baticèli, Buccôni, rokokò*...

U tako široko shvaćenoj prilagodbi kao izrazu djelovanja cjeline naglasnoga sustava, ona prilagodba u užem smislu (metatonija) nije konkurentna snaga prenošenju naglasaka, nego samo jedan od načina transprozodizacije u suvremenom naglašavanju.

Možemo se sad zapitati što je to odlučno za gravitacijsku moć pojedinoga naglasnog uzorka, naglasne jedinice ili tradicionalnoga naglasnog tipa.

S visokom mjerom pouzdanosti možemo reći da je to fonemski sastav odsječka, posebno njegov tvorbeni uzorak ili bar njegov završetak. Tako će

npr. ekonimi fonemskog lika *Mèdulìn* biti privučeni u takav naglasni uzorak zbog snage djelovanja postojećeg uzorka *Ògulìn, Vàràždìn...* Primjer je za to i: *Fùškulìn*, a bilo bi tako i s drugim ekonimima takva fonemskoga sastava. To znači da se nove riječi u književnom jeziku svrstavaju u standardnu naglasnu tipologiju po sličnosti svoga odsječka s onim riječima što već pripadaju određenoj naglasnoj jedinici i leksičkoj skupini.

U naše razmatranje, vidi se, ne ulazi prilagodba stranih vlastitih imena jer se ona u većini i ne prilagođuju, osobito kad su rjeđe porabe, ili su pak prilagodbe dosta neustaljene. To pogotovo vrijedi za antroponime.

Što se tiče drugih prilagodbi, može se zapaziti i u stvarnome naglasnom razvoju a još više u svijesti dijela hrvatskih akcentologa težnja da se prenošenje naglasaka i adaptacija u užem smislu (zamjena silaznih naglasaka nepočetnoga sloga istodužinskim uzlaznima) dovedu u natjecateljski odnos (Škavić, Đ i Varošaneć-Škarić, G. 1999: 2). Mislim da to, bez pristranosti prema jednome ili drugome modelu prilagodbe, treba prepustiti slobodnu unutarjezičnomu razvoju. Istina, tendenciju prilagodbe (metatonije) ne treba suzbijati jer je i ona živa u prozodijskome razvoju i njome se postiže određena književnojezična naglasna homogenizacija: novoštokavski inventar (´, ˘) i mjesto naglasaka koje je u skladu s novoštokavskim propisom a i s mjestom naglasaka kakvo je u hrvatskim nenovoštokavskim idiomima: *televízija, sardína, Abesínija, geodézija, brahiolárijia, Fažàna, Gajàna...* Ipak valja naglasiti kako je bilo nepotrebno onako široko dubliranje kakvo je provedeno u Hrvatskome jezičnom savjetniku Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Barić, E., Hudeček, L., Koharević, N., Lončarić, M., Lukenda, M., Mamić, M., Mihaljević, M., Šarić, Lj., Švačko, V., Vukojević, I., Zečević, V., Žagar, M., 1999: 3). Nije, naime, trebalo navoditi druge likove (pogotovu ne kao prve) tamo gdje se jedan lik posve ustalio. Navest ćemo samo dva takva primjera: *Bosánka i Bòsánka, frizérka i frizërka*. Jedva da je takav poredak u skladu s već ustaljenom naglasnom navikom i s onim što je izloženo u ovom radu. Ako se, ipak, i to htjelo dublirati, najmanje je što se moglo očekivati: obrnut poredak, tj. *Bòsánka i Bosánka, frizërka i frizérka*. A držim da bi bilo najbolje da je u ovim slučajevima zapisan samo jedan lik: *Bòsánka i frizërka*, a da se prilagodba u užem smislu (istodužinska metatonija) ostavila za neustaljene slučajeve, kao što su *Abesínija, geodézija* itd. Da ovaj usputni osvrt ne bi umanjio vrijednost prozodijskog postiška u Savjetniku, treba zaista reći kako je u toj knjizi prvi put u jednome normativnom djelu konzistentno izložen naš novi prozodijski nauk, izveden, kako kažu i sami autori, iz naše suvremene normativne akcentologije. To što je norma-

tivna akcentologija ostala posve anonimna nije krivnja dotičnih autora, nego valjda mjerila što su skupno utvrđena. Bitno je to da i Hrvatski jezični savjetnik glede prozodije ide onim smjerom koji bi se mogao sažeti u zahtjevu: Ne hvatati površinsku pjenu, nego uroniti u dubinska jezična strujanja. Takvim je putem nastojao usmjeriti svoje napore i ovaj rad.

Literatura

- Vukušić, S.: "Mjesni i književni likovi ekonima i njihovih etnika i ktetika", *Filologija*, 14, 465–473.
- Vukušić, S.: "Naglasne prilagodbe vlastitih imena", *Jezik*, 42, 98–102.
- Škavić, Đ. i Varošaneć-Škarić, G., 1999: "Osobitosti hrvatskoga naglasnog sustava", *Govor*, 14, 25–31.
- Barić, E. i dr., 1999: *Hrvatski jezični savjetnik*, Pergamena-Školske novine, Zagreb.

Quand la transposition, et quand l'adaptation d'accent?

Résumé

Dans cette contribution l'auteur traite la portée différente de la transposition e d'adaptation d'accent. De même établit la thèse que dans la langue croate littéraire existe l'adaptation accentuelle au sens plus large.

Ključne riječi: normativna akcentologija, hrvatski književni jezik, prenošenje naglaska, prilagodba naglaska

Mots clés: l'accentologie normative, la langue croate littéraire, la transposition d'accent, l'adaptation d'accent